

Katherine Verdery

VIAȚA POLITICĂ A
TRUPURILOR MOARTE

Reînhumări și schimbări postsocialiste

Traducere de Liviu Chelcea și Sorin Gherguț

EDITURA VREMEA
BUCUREȘTI
2006

*Încă și-acum, Lenin e mai viu
decât în timpul vieții*

V. V. Maiakovski¹

INTRODUCERE

Cadavre în mișcare

Pretutindeni în lume, încă din timpuri străvechi, trupurile neînsuflețite s-au bucurat de o viață politică. Tragedia lui Sofocle *Oedip la Colona* vorbește despre disputa dintre Teba și Atena dornice să și-l însușească pe bătrânul Oedip, care potrivit profeției, ar fi adus măreția orașului-stat în care ar fi locuit și ar fi fost în cele din urmă înmormântat. Ceva asemănător s-a întâmplat cu Sfântul Francisc de Assisi, al cărui trup firav era mutat de colo-colo de reprezentanți ai centrelor religioase care sperau să se îmbogățească din găzduirea cadavrului său². În Europa medievală furtul moaștelor sfinților era o afacere serioasă pentru lăcașurile de cult aflate în competiție. Găsim, de asemenea, practici similare în ceea ce-i privește pe „sfinții” culturali³. Trupul lui Dante, de exemplu, a fost plimbat între Florența și Ravenna în funcție de cine deținea supremația politică în diferite momente.⁴ Jean-Jacques Rousseau, Thomas Paine și Napoleon Bonaparte sunt printre nenumăratele personaje reînhumate pentru a marca o schimbare politică, iar Thomas Becket și Oliver Cromwell sunt doar două din multele cadavre profanate pentru a atinge scopuri ase-

mănătoare. Decedații reîngropați pot fi oseminte sau cadavre în descompunere. În 1906, când amiralul John Paul Jones revenea în Statele Unite de la Paris pentru o a doua înmormântare, cei care au desfăcut coșciugul s-au mirat cât de bine păstrat era – din câte se pare fusese conservat în rom.⁵

Mai aproape de zilele noastre, în 1961, Stalin a fost expulzat din mausoleul lui Lenin, unde cei doi stăteau împreună din 1953. (La un congres al partidului ținut în timpul campaniei de destalinizare a lui Hrușciiov, o tovarășă s-a ridicat pentru a relata că Lenin i-a apărut în vis și i-a spus că „este neplăcut pentru mine să stau lângă Stalin, care a adus atâta ponoase partidului.” Prin urmare, l-au scos pe Stalin și l-au înmormântat într-un colț îndepărtat al zidului Kremlinului).⁶ Funeralii și reînhumări politizate au deschis calea pentru o nouă Africa de Sud, potrivit istoricului Garrey Dennie⁷, iar în agitata viață politică din Kenia, avocatul S. M. Otieno a petrecut cinci luni într-o morgă în 1987, unde văduva și clanul său s-au luptat prin tribunale pentru dreptul de a-l îngropa „cum se cuvine”, fiecare parte înțelegând noțiunea într-un mod diferit⁸.

Alte exemple provin din America Latină. În Guatemala anilor '90, exhumările și reînhumările au jucat un rol central în politica de democratizare.⁹ În anul 1997 asistăm la descoperirea trupului eroului revoluționar Che Guevara, revendicat vehement pentru a fi reînhumat de trei țări diferite. (Fiica sa l-a cedat Cubei, care l-a depus într-un... mausoleu). Reînhumarea lui Guevara o urmează pe cea a altui comunist itinerant latino-american, Salvador Allende, reînhumat în 1990. Să nu o uităm pe Evita Perón cea rătăcitoare. A murit în 1952 și a fost îmbălsămată într-un mausoleu gigant. Mai apoi și-a

„acompaniat” soțul exilat într-un loc secret în Italia în 1955; după aceea și-a însoțit din nou soțul proaspăt recăsătorit în Spania; în fine, în 1974, cadavrul ei s-a întors în Argentina. Locul ei actual de odihnă este o criptă de oțel cu un triplu sistem de închidere sigilat.¹⁰ Nici soțul, Juan Perón, nu s-a odihnit chiar în pace deplină: în 1987, potrivit antropologului Rosana Guber, mormântul i-a fost profanat; mâinile i-au fost tăiate și furate.¹¹

Atunci când fostul dictator cambodgian Pol Pot a murit în 1998, mulți cambodgieni s-au simțit frustrați că au pierdut prilejul de a-l aduce în fața justiției pentru suferințele groaznice pe care le-au îndurat din pricina lui. Un personaj religios a sugerat ca leșul lui Pol Pot să fie adus la tribunal și să i se intenteze proces, în speranța ca populația Cambodgiei să își găsească liniștea.¹² Mai norocos decât Perón sau Pol Pot a fost dictatorul filipinez Ferdinand Marcos, a cărui văduvă Imelda l-a ascuns într-o ladă frigorifică dintr-o debara, în așteptarea unei posibile întoarceri acasă. L-a scos de acolo pentru o aniversare a zilei lui de naștere în 1990 și, mai târziu, pentru aniversarea mariajului lor. În 1992, lui Marcos i s-a permis să se întoarcă în țară. A fost așezat într-un sicriu de sticlă în fața unei făclii, unde se relaxează cu muzica lui Mozart. Toate acestea au durat până ce compania de electricitate a debransat trupul congelat pentru neplata facturii la muzică și climatizare.¹³

Trupurile neînsuflețite nu sunt singurele obiecte corporale în mișcare în zilele noastre: să ne gândim la vânzarea de organe, la adopțiile internaționale ș.a.m.d. În această carte mă voi limita la oseminte și cadavre, dar nu la toate osemintele și cadavrele, ci în special la acelea care au devenit simboluri politice. Voi vorbi în principal

despre corpurile neînsuflețite politizate din Europa de Est și fosta Uniune Sovietică, cu precădere din 1989 încoace (perioada „postsocialistă” sau „postcomunistă”).¹⁴ În această regiune a existat o activitate destul de intensă de manipulare a cadavrelor și a osemintelor în anii '90, mai mult în unele țări (Ungaria și fosta Iugoslavie), decât în altele (Bulgaria sau Germania de Est).¹⁵ Principalele întrebări pe care le abordez în această carte sunt: De ce în perioada postsocialistă a existat o asemenea activitate privitoare la cadavre și cum poate fi înțeleasă politica în legătură cu ele? Cum diferă politica referitoare la cadavre de situațiile similare din alte perioade și alte locuri?

Toate acestea reprezintă un subiect enorm de vast. Pentru o înțelegere minimală este nevoie de analiza simbolismului politic, a ritualurilor și a credințelor legate de înmormântare, a concepțiilor privitoare la ideea de „în-mormântare convenită”; de o examinare a legăturilor dintre manipularea anumitor cadavre și contextele mai largi, atât naționale cât și internaționale ale acestor manipulări; precum și de o discuție despre reevaluarea sau rescrierea trecutului și crearea ori reabilitarea „memoriei”. Oricine studiază politica manipulării cadavrelor (și există suficient material pe întreg cuprinsul lumii) ar trebui să ia în considerație aceste subiecte. Pentru fostul bloc socialist în particular, există în plus și alte teme relevante: noul cadru politic democratic, dezvoltarea pieței libere și restituirea proprietății private, intensificarea vieții religioase, crearea de noi state naționale cu granițele lor. Voi discuta toate aceste teme.

În această introducere, voi arăta că într-adevăr există un subiect de cercetare, oferind dovada empirică a manipulărilor cadavrelor în fostul bloc socialist. Voi indica amploarea acestui fenomen trecând în revistă parada

cadavrelor din Europa de Est și fosta Uniune Sovietică. Pentru a face acest lucru, îmi voi grupa exemplele în două categorii: cea a morților cunoscuți și faimoși și cea a celor anonimi, deci lipsiți de celebritate. Cei din prima categorie sunt de trei feluri: statui, personalități celebre care s-au înapoiat din străinătate și personalități celebre locale care sunt reînmormântate. În capitolul întâi voi descrie o altă paradă, de această dată a ideilor cu ajutorul cărora putem analiza asemenea evenimente.

O PARADĂ A TRUPURILOR NEÎNSUFLEȚITE

Morți cu nume celebre: statuile

Să ne reamintim un moment scena de început a filmului lui Serghei Eisenstein *Octombrie*, în care proletariatul rus doboară statuia Țarului Alexandru al III-lea în timpul Revoluției bolșevice. Statuia este legată cu frânghii și un ștreang îi este petrecut în jurul gâtului; apoi ea începe să se legene, rostogolindu-se, pe bucăți de pe piedestal, în uralele entuziaste ale mulțimii care asistă la scenă. Fixând într-un mod dramatic iconografia standard pentru momentul unei transformări politice radicale, această scenă stabilește cadrul pentru primul meu grup de cadavre politice.

Statuile sunt morți sculptați în piatră sau turnați în bronz. Ele simbolizează o anumită persoană celebră, și simultan, într-un fel, și trupul acelei persoane. Oprind procesul de descompunere a corpului acelei persoane, o statuie schimbă temporalitatea asociată ei, introducând-o în domeniul sacralului, ca pe o icoană. Pentru acest motiv, profanarea unei statui face parte dintr-o istorie mai lungă

a iconoclasmului. Doborârea ei nu numai că elimină din peisaj acel trup, ca și cum l-ar șterge din istorie, dar demonstrează de asemenea că el nu este protejat de nici o forță supremă, din moment ce poate fi dărâmat.¹⁶ Răpindu-i-se atemporalitatea și sacralitatea, însuși caracterul „sacru” al universului în care avea semnificație devine mai „profan”. Persoana pe care o simbolizează statuia se dizolvă într-o persoană cu limite temporale bine stabilite.¹⁷ Ridicarea de noi statui inversează acest proces, (re)sacralizând persoanele care au fost o perioadă relativ anonime. Ambele acțiuni semnaleză o schimbare în universul de sensuri care preuala anterior.

1. *Statuia Țarului Alexandru al III-lea
doborâtă de Revoluția Rusă*

Unul dintre semnele cele mai timpurii ale schimbării de regim din 1989 a fost că statuile începeau să se

prăbușească de pe pedestal, indicând căderea în dizgrație a persoanelor pe care le reprezentau. Enver Hodja a dispărut din Tirana (Albania), lăsând în urmă un enorm teren viran dintr-o piață centrală. Monumentele „eliberatorilor” sovietici au fost rapid dărâmate în toate fostele state satelit. În multe orașe mari și mici din întreaga zonă, Marx și Lenin (ba chiar și Stalin) au fost dați jos de unde erau cocoțați (fig. 2-4). Totuși Lenin a rămas mai departe în Piața Octombrie din Moscova, Marx încă nu a dispărut din incinta Universității Karl Marx din Budapesta, iar în Minsk și Kiev majoritatea eroilor socialismului sunt încă în picioare; locuitorii Berlinului de Est au demontat toate statuile din perioada socialistă cu excepția celor ale lui Marx și Engels, care sunt frecventate de turiști (în special din America Latină).¹⁸ Unele demolări seamănă cu niște veritabile execuții publice, cum a fost cea a lui Felics Dzerjinski din Varșovia. Statuile dispărute ale lui Lenin au provocat multă curiozitate referitor la locul lor de depozitare:¹⁹ în Letonia, oamenii au trimis prin e-mail răspunsurile la întrebarea de concurs „Unde e Lenin?”, problema constituind subiectul multor glume. Trecând pe lângă pedestalul gol al lui Lenin în București, l-am întrebat pe un bărbat care stătea lângă mine în autobuz unde este statuia (foto 5). Mi-a răspuns că nu e sigur, dar a auzit că a fost vândută unei țări din Lumea a Treia; alții au spus că au vrut să o cumpere niște japonezi pentru un muzeu. În Tartu (Estonia), pe 5 decembrie 1997, administrația municipală a scos la licitație dintr-un depozit o statuie a lui Lenin (să fi fost din cauza crizei financiare?)²⁰. (Anterior, în 1991, Parlamentul din Tadjikistan a votat să se reinstaleze statuia lui Lenin și să îi oblige pe cei care au demontat-o să plătească costurile acestei operațiuni).²¹ Premiul pen-

tru cea mai originală soluție privitoare la problema destinației date tuturor acestor cadavre de bronz trebuie acordat maghiarilor, care au depozitat laolaltă toate statuile demontate într-un singur loc (cunoscut ca Parcul Statuilor) în afara Budapestei (vezi fotografiile 6-9).²² (Un parc similar a fost deschis ulterior în Moscova).

Între timp, alte statui au fost aduse în locul celor rămase: în Bulgaria, bustul lui Ștefan Stambolov, politician de la sfârșitul secolului al XIX-lea, cunoscut pentru meritul de a fi menținut ordinea într-o perioadă haotică; în România la Cluj, eroul revoluționar Avram Iancu a înlocuit Monumentul Eroilor Sovietici (soldații au fost mutați în secțiunea sovietică a cimitirului municipal)²³; au apărut statui ale șefului, generalului și conducătorului statului fascist din perioada celui de-al Doilea Război Mondial, Ion Antonescu (executat de comuniști în 1946 și a cărui posibilă reabilitare a pricinuit multe dezbateri încinse atât în guvernul român, cât și în cel american).²⁴ În Moscova, resuscitarea trecutului țarist s-a făcut prin ridicarea statuilor Țarului Nicolae și ale lui Petru cel Mare.

Exemplele sunt nenumărate.

Doborârea și ridicarea de statui este un proces întâlnit peste tot în lume, atât în prezent, cât și în trecut, și nu există în el nimic „postsocialist” în sine. Ținând cont că regimul politic are legătură atât cu peisajul cât și cu istoria, schimbarea ordinii politice, indiferent de locul unde se petrece, înseamnă adesea schimbarea ființelor umane de bronz, care în același timp stabilizează peisajul și îngheață în timp anumite valori ale acestuia. Deși este adevărat că politica statuilor depășește exemplele postsocialiste, există două elemente specifice doar postsocialismului.

*2. Bustul lui Stalin,
transportat într-un
camion*

*3. Capul statuii lui
Lenin, separat de
trup*